

Franse en Britse media over Srebrenica

Een analyse van de berichtgeving door *Le Monde*, *Le Figaro*, *The Times* en *The Guardian* over de val van Srebrenica in de periode 1995-2002

Tom Schroot
5962919
Makassarstraat 13 bis a,
3531 VJ Utrecht
t.schroot@students.uu.nl

Bachelor Eindwerkstuk
Liesbeth van der Grift
21 februari 2018
Bachelor Geschiedenis,
Universiteit Utrecht
8573 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1: Historische context	8
• De Bosnische Oorlog	9
• Nederland in Srebrenica	10
Hoofdstuk 2: Verklaringen en theoretisch kader	12
• Verklaringen: internationale en nationale nalatigheid	12
• Theoretisch kader	14
Hoofdstuk 3: De Britse en Franse berichtgeving: een dominant nationaal perspectief	16
• Binnenlandse politiek	19
• Historische analogie: het gebruik van ‘München’	20
• Onderlinge verschillen: de Brits-Franse relatie onder druk	22
Conclusies	25
Literatuurlijst	27
• Bronnen	27
• Literatuur	29

Inleiding

Op 22 november 2017 stond Ratko Mladić terecht voor het Joegoslaviëtribunaal in Den Haag. Daar werd de oud-generaal voor onder andere genocide, misdaden tegen de menselijkheid, vervolging en uitroeiing van een deel van de moslimbevolking in Srebrenica veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf.¹ Hiermee kwam een einde aan een proces dat zes jaar had geduurd. Voor veel familieleden van de slachtoffers was dit nieuws bevredigend. Vele jaren na de val van de enclave zagen zij eindelijk de grootste dader gestraft worden. Ook voor de Nederlandse Staat was dit een belangrijk nieuw hoofdstuk in de erfenis van Srebrenica. Na de veroordeling van de voormalige Bosnisch-Servische leider Radovan Karadžić van vorig jaar, die veroordeeld werd tot veertig jaar gevangenisstraf, betekende de veroordeling van Mladić de tweede grote vis achter de tralies. Na twee decennia zijn inmiddels twee belangrijke figuren achter de val van Srebrenica berecht.² Daar kan echter niet mee worden gezegd dat het dossier Srebrenica kan worden gesloten.

De gebeurtenissen aldaar zullen waarschijnlijk altijd hun littekens achterlaten, zowel in Bosnië als in Nederland, maar óók internationaal. De Nederlandse Staat heeft altijd geworsteld met zijn rol in de tragische gebeurtenissen van juli 1995. Het blijft een open zenuw voor Nederland. De enclave stond namelijk op dat moment onder toezicht van Dutchbat III, het Nederlandse bataljon onder leiding van kolonel Thom Karremans dat onderdeel was van de UNPROFOR (*United Nations Protection Force*), vredesmacht van de Verenigde Naties (VN). Onder de neus van de Nederlandse militairen in Bosnië vond de machtsovername door de Bosnische Serviërs plaats. In de dagen die volgden executeerden Bosnische Serviërs in de naastgelegen bossen bijna 8000 moslimmannen.³ Dutchbat was verantwoordelijk voor het waarborgen van de veiligheid in Srebrenica en was in die opdracht niet geslaagd. Dit leidde in 2002 zelfs de val van het Kabinet Kok-II in.

In Nederland zijn de val van Srebrenica en de rol van Nederlandse troepen sinds 1995 onderwerp van media-aandacht en politiek debat geweest. De aanwezigheid van de Nederlanders en het falen in hun doelstelling om de bevolking te beschermen, met de ernstige gevolgen van dien, hebben geleid tot veel belangstelling vanuit de politiek, de samenleving en

¹ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *Trial Judgement Summary for Ratko Mladic*, IT-09-92-T, Den Haag, 22 november 2017.

<http://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-summary-en.pdf>, geraadpleegd op 26-11-2017.

² International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *Trial Judgement Summary for Radovan Karadzic*, IT-95-5/18-T, Den Haag, 24 maart 2016.

http://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement_summary.pdf, geraadpleegd op 26-11-2017.

³ Nederlands Instituut voor Oorlogsdokumentatie (NIOD), *Srebrenica. Een 'veilig' gebeid. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002), 2533.

de media voor de val van de enclave. In Nederland werden er zware conclusies verbonden aan het optreden van zowel de Nederlandse overheid en de Nederlandse militairen als de internationale gemeenschap in Srebrenica. De kwestie omtrent het uitblijven van de luchtsteun is een veelvuldig terugkerend thema in het publieke debat in Nederland. Journalist Frank Westerman concludeert in zijn werk over de val van Srebrenica: ‘Dat de enclave viel is uitsluitend te wijten aan het uitblijven, op de ochtend van 11 juli 1995, van de beloofde, massale luchtsteun’.⁴ Naast het thema van de luchtsteun zijn het functioneren van Dutchbat III en kolonel Karremans onderwerp van gesprek. Vooral het pijnlijke optreden van Karremans in gesprek met Mladić weegt zwaar in Nederland. Het beeld van Karremans en Mladić, samen proostend in Bratunac net na de verovering schokte velen. Zoals Westerman stelt: ‘Alles aan deze scène schrijnt, de cameraman vraagt of de tolk opzij wil stappen, want dit beeld moet de wereld over’.⁵ Ook hadden volgens Westerman de ‘ogen en oren van de internationale gemeenschap’, de Nederlandse blauwhelmen, verzuimd om op tijd het gevaar in te zien na de eerste aanwijzingen over eventuele etnische zuiveringen.⁶ Het NIOD trok in 2002 vergelijkbare conclusies en gebruikte dezelfde zwaartepunten. In het onderzoeksrapport werd benadrukt dat de Verenigde Naties uiterst terughoudend waren ten aanzien van luchtaanvallen en dat uitvoering van deze steun voor Dutchbat een ‘illusie’ was. Daarnaast werd ook het zwakke optreden van Dutchbat en de Nederlandse Staat afgekeurd. Van tevoren hadden er veel betere inlichtingen moeten worden verzameld en vermoedens van massaexecuties hadden eerder kunnen worden gemeld.⁷

De grote aandacht voor het uitblijven van de luchtsteun en het functioneren van de Nederlandse troepen en Nederlandse Staat stond in het debat in Nederland voorop. Dit roept de vraag op of er in andere landen op dezelfde of op een andere wijze met het vraagstuk Srebrenica is omgegaan. Lag daar de nadruk ook op deze punten? In het licht van een mislukte internationale missie is het voor de specifieke casus van Srebrenica van belang om meer te weten te komen over de beeldvorming in andere landen over de val van Srebrenica en de nasleep daarvan. Twee bondgenoten van Nederland en ook twee belangrijke landen die net als Nederland een grote bijdrage hebben geleverd aan de vredesmissie van de Verenigde Naties in voormalig Joegoslavië waren Frankrijk en Groot-Brittannië. Zo waren naast de Nederlanders de Fransen en de Britten ook met veel manschappen betrokken bij de Bosnische oorlog en bij

⁴ Frank Westerman, *De slag om Srebrenica: de aanloop, de val, de naschok* (Amsterdam 2015), 323.

⁵ Westerman, *De slag om Srebrenica*, 262.

⁶ Ibidem, 324.

⁷ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), *Srebrenica. Een ‘veilig’ gebeid. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002).

het beveiligen van de burgers aldaar. Na Frankrijk en Groot-Brittannië leverde Nederland verhoudingsgewijs zelfs de meeste blauwhelmen.⁸ Lag in deze twee landen de nadruk op dezelfde punten, de schuldvraag en het uitblijven van de luchtsteun, als in Nederland? Waren deze kenmerken van de Nederlandse berichtgeving ook kenmerkend voor de Franse en Britse berichtgeving? Of speelden andere factoren een grotere rol?

Over Srebrenica en de berichtgeving door de Nederlandse media tijdens de crisis in Joegoslavië is door wetenschappers, onder andere door het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust-, en Genocidestudies (NIOD), veel geschreven. Als onderdeel van het uiteindelijke Srebrenica-rapport hebben onderzoekers Otto Scholten, Nel Ruigrok en Pieter Heerma, in opdracht van het NIOD, enkele studies naar de berichtgeving van de Nederlandse media over het Joegoslavisch conflict in de periode van 1993-1995 gedaan.⁹ Ruigrok en Scholten hebben een aantal jaren later dergelijk onderzoek opnieuw uitgevoerd, dit keer toegespitst op de periode rond Srebrenica, van begin 1995 tot aan de val.¹⁰ Hierin concludeerden zij dat er na een periode van ‘moedigheid over het Bosnisch conflict veel aandacht vanuit de media bestond vanwege de aanwezige Nederlanders daar en voor het drama dat zich daar voltrok.¹¹ Twee elementen blijven echter grotendeels onderbelicht. De houding van de media na de val wordt niet behandeld evenmin als de visies vanuit andere landen op dit debat: hoe werd er toen in andere landen over Srebrenica geschreven? De interpretaties van de Franse en Britse media kunnen ons zodoende iets vertellen over de nasleep van mislukte internationale vredesmissies vanuit een nieuwe internationale hoek.

In dit onderzoek staat daarom de vraag centraal hoe de Franse kranten *Le Monde* en *Le Figaro* en de Britse kranten *The Guardian* en *The Times* de val van Srebrenica en de Nederlandse rol daarin tussen 1995 en 2002 duiden.

Voor dit onderzoek zullen de speerpunten van de getrokken conclusies in Nederland als referentiekader dienen. Dat houdt in dat de Nederlandse kenmerken, de schuldvraag en de

⁸ Westerman, *De slag om Srebrenica*, 220.

⁹ Otto Scholten, Nel Ruigrok en Pieter Heerma, ‘In Sarajevo wordt geschoten, in Genève wordt gepraat’, in: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (red.) *Srebrenica. Een ‘veilig’ gebied* (Amsterdam 2002); Otto Scholten, Nel Ruigrok en Pieter Heerma, ‘Good guys, bad guys’, in: NIOD (red.) *Srebrenica* (Amsterdam 2002); Zie voor het volledige NIOD-rapport: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), *Srebrenica. Een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002); Jan Wieten, ‘Srebrenica en de journalistiek’, in: NIOD (red.) *Srebrenica* (Amsterdam 2002).

¹⁰ Nel Ruigrok, ‘Journalism of attachment and objectivity: Dutch journalists and the Bosnian War’, *Media, War & Conflict* 1 (2008) 3, 293-313; Nel Ruigrok, Jan de Ridder en Otto Scholten, ‘News coverage of the Bosnian War in Dutch newspapers: Impact and implications’, in: Philip Seib (red.) *Media and conflict in the twenty-first century* (New York 2005) 157-83.

¹¹ Nel Ruigrok, Jan de Ridder en Otto Scholten, ‘News Coverage of the Bosnian War in Dutch Newspapers: Impact and Implications’, in: Philip Seib (red.) *Media and Conflict in the Twenty-First Century* (New York 2005) 157-83.

vragen rondom het uitblijven van de luchtsteun, worden vergeleken met de zwaartepunten in de Franse en Britse media. Om een representatief beeld te krijgen van de berichtgeving over de val van Srebrenica in Frankrijk en Groot-Brittannië zal gekeken worden naar verscheidene artikelen over deze gebeurtenissen in de landelijke media. De keuze voor de volgende specifieke Franse en Britse kranten is enerzijds gebaseerd op het feit dat het grote toonaangevende kranten zijn en anderzijds op de plaats die de kranten in het politieke spectrum innemen. In beide landen is gekozen voor twee van de grootste landelijke dagbladen van het land. Aan de ene kant worden *Le Monde* en *Le Figaro* uit Frankrijk geanalyseerd, ze hadden in de jaren negentig beiden oplagecijfers van tegen de vierhonderdduizend.¹² Aan de andere kant worden *The Times* en *The Guardian* uit Groot-Brittannië onderzocht. Deze kranten fungeerden ook als een podium waarop discussies over Bosnië konden worden gevoerd. In beide landen is een krant op politiek rechts en een krant op politiek links gekozen. *Le Figaro*, de oudste landelijke Franse krant, staat bekend om zijn liberaal-conservatieve tradities en in het geval van *Le Monde* is het algemeen bekend dat de krant een sociaal-progressieve visie en een voorkeur voor links heeft.¹³ In Groot-Brittannië wordt binnen het politieke spectrum *The Times* als centrumrechts gezien en *The Guardian* als centrumlinks.¹⁴ Het valt te verwachten dat naar een vraagstuk als het mislukken van een internationale vredesmissie er vanuit een linkse en rechtse politieke hoek verschillend wordt gekeken. Het onderzoeken van een breed politiek spectrum kan daarom een bijzonder licht schijnen op de casus van Srebrenica.

Een ander belangrijke keuze betreft de sleutelmomenten die worden onderzocht in deze periode. De artikelen van de vier kranten zullen worden geselecteerd op basis van enkele momenten in de periode vanaf de val van Srebrenica tot het uitbrengen van het NIOD-rapport in Nederland. Deze momenten zijn gekozen op basis van het publieke debat dat rond die periodes oplaaide. Vanaf de val Srebrenica is er vooral in de zomer van 1995 veel over geschreven. De dagen rond het voltrekken van de genocide staan hierbij centraal, waarbij met name aandacht is voor de discussies rond het uitblijven van de internationale luchtsteun die Dutchbat III had aangevraagd. Hoe werd hier in Frankrijk en Groot-Brittannië tegen aangekeken? Ook worden de maanden direct na de val van de enclave extra belicht. Hierbij ligt de focus voornamelijk op de weken na genocide, ofwel de zomer van 1995, waarin ook de ontdekkingen van de massagraven plaatsvonden in de maand augustus. Verder worden ook kort de krantenartikelen geanalyseerd rond tijd van het uitbrengen van het Srebrenica-rapport door

¹² Raymond Kuhn, *The Media in France* (Londen 1995), 33.

¹³ Kuhn, *The Media in France*, 71-75.

¹⁴ Robinson, 'Putting Bosnia in its Place', 378-384.

de Verenigde Naties in november 1999. Het rapport van het NIOD, uitbracht in 2002, vormt samen met de val van het toenmalige kabinet kort daarop ook een belangrijk moment omdat er toen wederom veel aandacht voor Srebrenica was in het publieke debat.

De Britse krantenartikelen en de documenten uit *Le Monde* zijn geraadpleegd via het uitgebreide archief van de krantenbank LexisNexis. De artikelen uit *Le Figaro* zijn afkomstig uit de grote krantencollectie van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.¹⁵ Artikelen over het Bosnisch conflict en Srebrenica die zijn verschenen op de voorpagina of in het internationale katern zijn per definitie meegenomen. Daarnaast zijn, wanneer dat van toepassing werd geacht, ook enkele opiniestukken en ingezonden brieven die in de kranten verschenen bekeken. Ik ben me ervan bewust dat de ingezonden brieven niet één op één de ‘mening’ van de krant weerspiegelen. Toch worden de brieven meegenomen omdat het laat zien dat een krant zodoende ruimte vrijmaakt voor iemand om zijn of haar opinie te geven. Het is aannemelijk dat de krant bewust een podium aan deze persoon geeft om lezers te informeren of te overtuigen.

Allereerst zal de historische context worden gegeven. Hier zal kort worden ingegaan op de aanloop naar de Bosnische oorlog en het uiteenvallen van Joegoslavië, waar geconcentreerd zal worden op de situatie rond juli 1995. Hoe viel het door Dutchbat III gecontroleerde Srebrenica in Servische handen? Hoe was op dat moment de houding en positie van de internationale gemeenschap ten aanzien van het conflict? Daarna zullen de volgende deelvragen centraal staan. Welke verklaringen werden er gegeven voor van de val van Srebrenica? Dit gebeurt aan de hand van het onderzoek van het NIOD en van het werk van de journalist Frank Westerman. Hierna zal het theoretisch kader verder worden uitgewerkt met bestaande literatuur over de wisselwerking tussen mediaberichtgeving over vredesmissies en de publieke opinie. Vervolgens wordt de vraag gesteld in hoeverre de aspecten uit de Nederlandse onderzoeken en berichtgeving, de schuldvraag en de luchtsteun, doorschemeren in de Franse en Britse artikelen. De verschillende aspecten die in het debat opspeelden zullen de revue passeren, waarbij de verschenen Franse en Britse krantenartikelen geanalyseerd zullen worden. Hoeveel is er überhaupt over Srebrenica geschreven? Welke elementen voerden de boventoon in de artikelen? Welke implicaties gaven de kranten voor de toekomst? Wie werden er door de Franse en Britse kranten als schuldige van de mislukte missie aangewezen? Veranderde dit in de loop van de tijd? In hoeverre verschilden deze punten met de berichten in Nederland? Deze vragen

¹⁵ LexisNexis Academic is een digitaal archief gericht op onderzoek binnen hogeronderwijsinstellingen, te raadplegen via: <https://www.lexisnexis.nl/producten-en-diensten/onderwijs/lexisnexis-academic>
Voor het krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek zie: <https://www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/kb-collecties/moderne-gedrukte-werken-vanaf-1801/kranten>

zullen beantwoord worden door de belangrijkste factoren in de berichtgeving uit een te zetten. Bij het behandelen van deze aspecten zullen ook eventuele overeenkomsten en verschillen tussen de buitenlandse kranten onderling en tussen hen en de Nederlandse kenmerken worden meegenomen.

Hoofdstuk 1: Historische context

Voordat zal worden ingegaan op de perspectieven die worden gegeven in de vier buitenlandse kranten is het van belang om stil te staan bij de historische context. Hier staan de ontwikkeling van het uiteenvallen van Joegoslavië, het ontstaan van de Bosnische Oorlog en de val van Srebrenica centraal.

Joegoslavië werd tot de dood van politiek leider Josep Broz Tito in 1980 gezien als een stabiele federatie. Waar Tito de deelrepublieken goed bij elkaar kon houden, verslechterden de verhoudingen vanaf de jaren tachtig flink. Met zijn dood werd het desintegratieproces in gang gezet. Er was een machtsvacuüm ontstaan en er bestond geen beoogde opvolger die geliefd was bij alle deelrepublieken. Daarnaast bestonden er binnen deze republieken vragen over hoe moest worden omgegaan met de verhouding tussen autonomie op deelstaatniveau en politieke centralisatie op federaal niveau. Ook groeiden de economische problemen vanaf de jaren tachtig. Het verschil in welvaart tussen de verschillende deelrepublieken was groot en het aantal werklozen groeiden enorm. Tot slot was misschien wel het belangrijkste probleem in deze periode de verhoudingen tussen de verschillende etnische groepen in Joegoslavië. Mensen voelden zich steeds minder verbonden met de federatie en hun nationaliteit en steeds meer verbonden met hun eigen etniciteit.¹⁶

In de beginjaren negentig bleek dat het desintegratieproces uitmondde in een steeds groter wordende crisis. Een oorlog leek onvermijdelijk. Op 25 juni 1991 riepen Slovenië en Kroatië hun onafhankelijkheid uit.¹⁷ Dit bleek de laatste dag van vrede te zijn in Joegoslavië. Een kleine oorlog brak daarna uit in Slovenië toen het federale leger (*Jugoslavenska Narodna Armija* – JNA) de deelstaat binnenviel. Het federale parlement had de Sloveense afscheiding niet erkend maar kon niet voorkomen dat Slovenië zich na een korte periode van tien dagen officieel afscheidde.¹⁸ Waar het conflict in Slovenië nog relatief rustig verliep, was dat in Kroatië een stuk minder het geval. Het JNA bestond inmiddels uit steeds minder etnische Kroaten en Bosniërs en de Serviërs kregen zodoende de ruime overhand in het leger. Op deze manier werd het nagenoeg inzetbaar als Servisch leger.¹⁹ Samen met het idee van een Groot-Servië vanuit Belgrado zorgde dit voor veroveringsdrang van de Serviërs. Met name in het noordoosten van Kroatië, waar in sommige dorpen meer etnische Serviërs dan Kroaten

¹⁶ Ton Zwaan en Bob de Graaff, *Genocide en de crisis van Joegoslavië 1985-2005* (Amsterdam/Antwerpen 2005) 65.

¹⁷ Laura Silber en Allan Little, *The death of Yugoslavia* (Londen 1995) 113.

¹⁸ Silber en Little, *The death of Yugoslavia*, 250.

¹⁹ Arthur ten Cate, *Sterven voor Bosnië? Een historische analyse van het interventiedebat in Nederland 1992-1995* (Amsterdam 2007) 51.

woonden, werd gebied door Servië en het JNA bezet. De Servische president Slobodan Milošević deed het voorkomen alsof hij Joegoslavië wilde behouden, zelfs na de onafhankelijkheidsverklaringen van Slovenië en Kroatië, terwijl hij in feite gebieden aan Servië wilde toevoegen.²⁰ Door de invallen van het JNA voelden de Servische Kroaten zich gesteund door Belgrado. Lokale paramilitaire eenheden kwamen in actie, ze controleerden Servisch bewoond gebied en namen dit af van Kroatië.²¹ De Servische president gebruikte het federale leger om zijn acties te camoufleren terwijl hij het werk liet opknappen door de paramilitairen. Op deze manier kon Milošević blijven volhouden dat Servië niet betrokken was bij de oorlog in Kroatië. Het gewenste grondgebied van de Serviërs bleef echter niet beperkt tot Kroatië, Bosnië bleek nog een veel complexere zaak te zijn.

De Bosnische Oorlog

Tijdens de oorlogen in Slovenië en Kroatië liepen de gemoederen in Bosnië ook steeds hoger op. In deze deelrepubliek was de etnische diversiteit nog groter dan in Slovenië en Kroatië, geen enkele etnische groep had hier een meerderheid. De verhoudingen lagen erg dicht bij elkaar. De Bosnische moslims (Bosniakken) vormden de grootste minderheid, bestaande uit ongeveer 44% van de bevolking. De Bosnische Serviërs vormden ongeveer 33% van de bevolking en de Bosnische Kroaten ongeveer 19%. Bosnië stond daarom ook wel bekend als 'Joegoslavië-in-het-klein'.²² Bosnische Kroaten en Bosniakken voelden net als de Slovenen en Kroaten wel wat voor een afscheiding, de Bosnische Serviërs kozen er echter grotendeels voor om het Servische machtsblok van Milošević te steunen. In de steeds verdergaande verstoorde machtsbalans lag nu ook in deze deelrepubliek oorlog op de loer. Al in de tweede helft van 1991 werden Bosnische grensregio's met Servië door de Servische paramilitairen bezet. De Bosnische Kroaten en de Bosniakken wilden zich afscheiden van Joegoslavië en de Bosnische president Izetbegović schreef, nadat op 15 januari 1992 Slovenië en Kroatië officieel erkend waren als onafhankelijke staten, een referendum uit over mogelijke afscheiding. De Bosnische Serviërs boycotten dit referendum waardoor de Bosnische Kroaten en de Bosniakken op 5 april 1992 de onafhankelijkheid uitriepen, terwijl op hetzelfde moment de Bosnische Serviërs een onafhankelijke Servische Republiek (*Republika Srpska*) stichtten. De voedingsbodem voor een oorlog was nu definitief gecreëerd.²³

²⁰ Zwaan en de Graaff, *Genocide en de crisis van Joegoslavië*, 125.

²¹ Gow, *Triumph of the Lack of Will*, 18-19.

²² Ten Cate, *Sterven voor Bosnië?*, 48-49.

²³ Ten Cate, *Sterven voor Bosnië?*, 49-51; Silber en Little, *The death of Yugoslavia*, 303.

Op diezelfde dag vielen Bosnische Serviërs al delen van de hoofdstad Sarajevo aan en begonnen de eerste bombardementen. In de eerste maanden van de oorlog waren de Bosnische Serviërs ook direct begonnen met het uitvoeren van etnische zuiveringen: noordelijke en oostelijke gebieden van Bosnië werden gezuiverd van niet-Servische inwoners. Duizenden Bosniakken sloegen op de vlucht en zodoende ontstonden er in het oosten vluchtelingenclaves, waaronder in Srebrenica.²⁴ De internationale gemeenschap kwam hierdoor in het eerste jaar van de oorlog steeds meer onder druk te staan om iets te doen aan de precare situaties in deze gebieden. In het voorjaar van 1993 was de situatie bijna niet meer te houden en stonden de Bosnische Servische troepen op het punt om de enclaves te bezetten. Dit resulteerde uiteindelijk in mei van dat jaar in een uitbreiding van UNPROFOR naar deze gebieden, waardoor Srebrenica, samen met Sarajevo, Tuzla, Bihać, Žepa en Goražde, werd uitgeroepen tot een 'safe area' onder controle van de Verenigde Naties. Srebrenica, zo werd afgesproken, zou gedemilitariseerd worden en het doel was om de bevolking te beschermen en haar veiligheid te waarborgen.²⁵ Met de introductie van de term 'safe area' was echter direct een nieuw probleem gecreëerd door de internationale gemeenschap. Volgens journalisten Silber en Little leidde dit besluit ertoe dat de VN voor het eerst in de oorlog een kant had gekozen tegenover een ander. De VN had hierdoor zijn neutraliteitspositie opgegeven. Dit had als gevolg dat 'the safe areas were among the most profoundly unsafe places in the world'.²⁶

Nederland in Srebrenica

Vanaf dit moment drong de politiek in Nederland er ook steeds meer op aan om een bijdrage te leveren aan de VN-vredesmissie. In mei stemde de Tweede Kamer unaniem in met het uitzenden van Nederlandse troepen naar Bosnië. Een jaar later, in 1994, loste Dutchbat de Canadese troepen af in Srebrenica als vredeshandhavers van de Verenigde Naties. Dat de Nederlanders een zware kluif zouden krijgen aan Srebrenica werd vanaf het begin al duidelijk. De demilitarisatie was nooit volbracht en de Bosniakken waren onder leiding van Nasr Orić en zijn eigen verdedigingstroepen nog steeds militair actief tegen de oprukkende Bosnische Serviërs.²⁷ Hierdoor werd het voor Dutchbat moeilijk gemaakt om de veiligheid van de enclave te waarborgen. Daarnaast lag het stadje Srebrenica diep in Servisch gebied, in een verre uithoek van het land, waardoor de enclave het meest ongunstig gelokaliseerd was van alle 'safe areas'.²⁸

²⁴ Silber en Little, *The Death of Yugoslavia*, 245, 269.

²⁵ Ten Cate, *Sterven voor Bosnië?*, 52-54.

²⁶ Silber en Little, *The Death of Yugoslavia*, 303.

²⁷ *Ibidem*, 304.

²⁸ Westerman, *De slag om Srebrenica*, 220.

De problemen stapelden zich vanaf eind 1994 al snel op voor Karremans en zijn manschappen. Mladić wist voortdurend de toegangswegen naar de enclave op een slimme manier te versperren waardoor de toestroom van brandstof, munitie en levensmiddelen ernstig gehinderd werd. De Dutchbatters werden op deze manier zowel fysiek als mentaal gekweld. Mladić had hierdoor de touwtjes in de praktijk al in handen. De Bosnisch-Servische generaal had meer macht over Srebrenica dan de Verenigde Naties zelf. In het voorjaar van 1995 waren daarom al geregeld geluiden te horen over een eventuele terugtrekking van het Nederlandse bataljon, maar tot een uiteindelijke uitvoering hiervan kwam het niet.²⁹ Vanaf de maand juni van dat jaar werd het proces van de val in gang gezet. De Bosnische Serviërs begonnen hun offensief tegen de gehavende enclave zonder dat de internationale gemeenschap op dat moment alarm sloeg. Zelfs een dag voor de uiteindelijke val werd de opzet van Mladić onjuist ingeschat. De door Karremans aangevraagde luchtsteun bleef uit waarna op 11 juli 1995 de Bosnische Serviërs de enclave op de Nederlanders veroverden en in de dagen die volgden achtduizend moslimmannen werden vermoord.³⁰ Na de overname zouden de Dutchbatters uiteindelijk op 21 juli de enclave verlaten richting Zagreb en drie dagen later weer op Nederlandse bodem staan. Nadat eind juli 1995 ook de enclave in Žepa was ingenomen, wist de internationale gemeenschap onder leiding van de NAVO en de VN wel hard terug te slaan. In de weken en maanden die daarop volgden werden grootschalige luchtaanvallen op de Bosnische Serviërs uitgevoerd. Het begin van het einde was begonnen en de weg naar de vrede van Dayton in november 1995 was ingeslagen.³¹

²⁹ Ibidem, 220-223.

³⁰ Ibidem, 247-250.

³¹ Ibidem, 307.

Hoofdstuk 2: Verklaringen en theoretisch kader

Het drama dat zich voltrok rondom Srebrenica nadat de enclave was ingenomen door de Bosnische Serviërs vroeg om verklaringen. Daarom zal er voordat de analyse van de krantenartikelen wordt gemaakt, worden gekeken naar wat er is geschreven over de val van Srebrenica. De uitwerking hiervan is tweeledig. Allereerst zal aan de hand van het werk van de journalist Frank Westerman en het eindrapport van het NIOD gekeken worden naar welke verklaringen er werden gegeven voor de val van de moslimenclave. Daarna zal het theoretisch raamwerk worden uitgewerkt met een weergave van andere literatuur over de relatie tussen mediaberichtgeving en vredesmissies.

Verklaringen: internationale en nationale nalatigheid

Zoals in de inleiding vermeld legde het NIOD in de conclusies van het rapport de nadruk op twee zwaartepunten omtrent de val van Srebrenica. Deze betreffen enerzijds het disfunctioneren van de Verenigde Naties vanwege het uitblijven van de luchtsteun en anderzijds het disfunctioneren van de Dutchbat en de Nederlandse overheid zelf. Het is echter in dit onderzoek van belang om deze conclusies van het NIOD verder uit te diepen om een goede vergelijking te kunnen maken met de hoofdlijnen in de Franse en Britse berichtgeving. Om te beginnen concludeert het NIOD dat de internationale gemeenschap in zijn geheel heeft gefaald. Dit wordt uiteengezet op een aantal manieren. Zo stelt het instituut dat het bestempelen van Srebrenica door de Verenigde Naties als ‘safe area’ allesbehalve duidelijk was. Volgens het NIOD was dit ‘een nieuwe en ongedefinieerd begrip’ en ‘vloeide er geen mandaat uit voort tot een echte militaire verdediging van het gebied of van de bevolking’.³² Op deze manier werd er aan de bevolking een ‘illusie van veiligheid’ gegeven. De Nederlandse troepen waren door de internationale gemeenschap naar een gebied toegestuurd om de vrede te handhaven terwijl er in de beginsituatie daar helemaal geen sprake was van vrede. Deze conclusie wordt gedeeld door Westerman: ‘De reddingswerkers die de drenkelingen moesten helpen waren zelf te water geraakt’.³³ De Dutchbatters waren in een situatie verzeild geraakt waarin ze hun taak om de bevolking te beschermen niet naar behoren konden uitvoeren.

Ook bestond er naast de illusie voor de Bosnische bevolking wat betreft de veiligheid ook een illusie voor de Nederlandse blauwhelmen als het om de luchtsteun ging. De Verenigde Naties waren te terughoudend geweest met het uitvoeren van luchtsteun. In het voorjaar van

³² NIOD, *Srebrenica. Een ‘veilig’ gebied*, 3133.

³³ Westerman, *De slag om Srebrenica*, 223.

1995 werd de Rapid Reaction Force (RRF) door de Fransen en de Britten opgericht, een luchtmacht die de bevoegdheid kreeg om de vrede op te leggen en de troepen van de Verenigde Naties te ondersteunen. Deze hulp kwam echter ontzettend stroperig opgang waardoor het echte overgaan tot actie tot de zomer op zich liet wachten.³⁴ Volgens het NIOD wilde de internationale gemeenschap ‘vasthouden aan onpartijdigheid in het conflict en op de taak van *peacekeeping* (en geen *peace-enforcement*)’.³⁵

Toch legt het NIOD ook deels de verantwoordelijkheid bij de Dutchbatters: ‘De mogelijkheden tot inzet van het luchtwapen [werden] overschat’. Ze hadden meer kennis kunnen hebben van het terughoudende gedrag van de VN. Dat is zeker niet het enige wat volgens de onderzoekers de Nederlanders kan worden verweten. Zo heeft de Nederlandse overheid voorafgaande aan de uitzending van haar bataljon onvoldoende informatie opgevraagd aan de Canadezen, waardoor Dutchbat ‘slecht geprepareerd [was] op de feitelijke situatie aldaar’.³⁶ Deze gebrekkige vormen van *intelligence* speelden ook een rol bij het feit dat de aanval op de enclave als een volledige verrassing kwam voor Dutchbat. Volgens het NIOD was hier de VN deels verantwoordelijk voor maar kwam dit ook voort uit de ‘*anti-intelligence* houding’ bij de Nederlandse overheid. Nederland had wel de mogelijkheden om meer inlichtingen te verzamelen, maar heeft dit niet naar volledige kunnen gedaan. De intenties van Mladić waren voor niemand op dat moment duidelijk. Zo werd volgens Westerman informatie slecht met elkaar gedeeld. ‘Het VN-leger taste in het duister over de troepenopbouw [van de Bosnische Serviërs] rond Srebrenica.’³⁷ Zo werden er nauwelijks meer luchtfoto’s genomen van de omgeving omdat men het te gevaarlijk achtte om boven de gebieden rond te vliegen.³⁸

Over het handelen in de dagen van de etnische zuiveringen rondom de val van de enclave bestaan eveneens zeer kritische geluiden. Westerman legt dit: ‘De blauwhelmen hebben verzaakt tijdig alarm te slaan’.³⁹ De taak van de Nederlanders in Srebrenica om de oren en ogen van de internationale gemeenschap te zijn werd na de inname van de enclave grotendeels terzijde geschoven. De militairen van Karremans hebben wel degelijk signalen van etnische zuiveringen waargenomen.⁴⁰ Deze nalatigheid rondom de val van Srebrenica, die zowel de Nederlandse militairen en de regering in Den Haag als de internationale gemeenschap

³⁴ Ibidem, 222-230.

³⁵ NIOD, *Srebrenica. Een ‘veilig’ gebeid*, 3145-3146.

³⁶ NIOD, *Srebrenica. Een ‘veilig’ gebeid*, 3138-3139.

³⁷ Westerman, *De slag om Srebrenica*, 239.

³⁸ Ibidem, 240.

³⁹ Westerman, *De slag om Srebrenica*, 323.

⁴⁰ Ibidem, 234.

aangerekend kan worden, heeft geleid tot vele vraagtekens rond de wenselijkheid en de haalbaarheid van een humanitaire interventie.

Theoretisch kader

Het aantal vredesmissies van de Verenigde Naties kende een piek in de jaren negentig van de vorige eeuw. Naast de missies die in voormalig Joegoslavië plaatsvonden, was de internationale gemeenschap ook betrokken bij de conflicten in Somalië, Rwanda, en Haïti. Er is sindsdien veel geschreven over deze grote betrokkenheid. Volgens historicus Stephen Badsey was dit enthousiasme van de VN tussen 1990-1995 om betrokken te raken bij vredesmissies ontstaan door overmoedig gedrag in het zoeken naar een nieuwe rol na het einde van de Sovjet-Unie. Zo gebeurde het dat er in de jaren negentig meer vredesmissies plaatsvonden dan in alle jaren daarvoor bij elkaar.⁴¹

In dezelfde jaren ontwikkelde de media zich ook sterk. De mate van invloed van de media op het internationale politieke beleid in vredesmissies groeide gestaag. Deze vorm van media invloed werd het CNN-effect genoemd, naar aanleiding van de directe verslaggeving van conflicten door de nieuwszender. Vanwege dit effect en de gebruikte framingsmethodes van de media groeide de media in de jaren negentig uit tot een belangrijke factor binnen de internationale missies.⁴² Voor dit onderzoek is deze al dan niet aanwezige invloed op de besluitvorming niet relevant. Het doel is om een analyse van het publieke debat te geven door middel van mediaberichtgeving te onderzoeken. Verschillende auteurs hebben over deze relatie tussen mediaberichtgeving en de publieke opinie geschreven. Het blijkt dat er in de berichtgeving over conflicten nadruk wordt gelegd op de binnenlandse politiek. Meerdere auteurs bevestigen dit. Zo speelt het nationale perspectief volgens historicus Philip Hammond vaak een belangrijke rol. In zijn onderzoek naar de weergave van de Bosnische oorlog (1992-1995) door de Britse kranten (onder andere ook *The Times* en *The Guardian*) onderstreept hij dit. ‘The prominence of British sources confirms the often-observed tendency of news to adopt a national or ethnocentric perspective. A relatively large number of articles adopted a specifically British news angle, usually focusing on the role of the country’s military.’⁴³ Onderzoekster Jessica Bucher komt met een soortgelijke bewering in haar onderzoek over Franse en Duitse kranten (onder andere *Le Monde* en *Le Figaro*) en hun berichtgeving tijdens de crisis in Libië. ‘News media are a transmission belt for public opinion to reach decision-

⁴¹ Stephen Badsey, ‘The media and UN “peacekeeping” since the Gulf War’, *Conflict Studies* 17 (1997) 1.

⁴² Philip Hammond, *Framing post-Cold War conflicts* (Manchester / New York 2007), 12-13.

⁴³ Hammond, *Framing post-Cold War conflicts*, 84-85.

makers and for decision-makers to affect public opinion'.⁴⁴ Deze wisselwerking geeft aan waarom de binnenlandse politiek, in welke mate dan ook, altijd aanwezig is in de media en publiek opinie. Bucher zoekt naar verklaringen voor de verschillende posities die Frankrijk en Duitsland innamen in het conflict. Waar in Duitsland de meningen over interventies en vredesmissies van week tot week verschilden, was er volgens de auteurs in Frankrijk sprake van een lineaire pro-interventie lijn in de media en publieke opinie.⁴⁵

Buchers werk kan als een uitzonderingen worden gezien omdat een van de weinige onderzoeken betreft waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen twee verschillende landen. Vergelijkingen als deze kunnen meer bijdrage aan de theorie dan tot nog toe gedaan wordt. Overeenkomsten en verschillen tussen landen kunnen ons veel nuttige informatie verschaffen over eventuele verschillende perspectieven binnen landen en in de internationale gemeenschap betreffende internationale vredesmissies. Het overzicht van de bovengenoemde literatuur laat zien dat er in de jaren negentig een algemene tendens bestond in de berichtgeving over conflicten. De vraag rest nu of dit ook het geval was voor de Franse en Britse krantenartikelen over de val van Srebrenica? Welke aspecten stonden hier centraal in de analyse? Was de Franse media net als bij het conflict in Libië grotendeels voor interventie? Stond hier ook de binnenlandse politiek centraal of komen hier andere aspecten meer aan het licht?

⁴⁴ Jessica Bucher e.a., 'Domestic politics, news media and humanitarian intervention: why France and Germany diverged over Libya', *European Security* 22 (2013) 4, 526.

⁴⁵ Bucher e.a., 'Domestic politics, news media and humanitarian intervention', 535.

Hoofdstuk 3: De Britse en Franse berichtgeving: een dominant nationaal perspectief

Voordat kan worden gekeken naar de daadwerkelijke inhoud van de krantenartikelen is het van belang om aandacht te geven aan de hoeveelheid en de frequentie van de artikelen in de vier kranten. Het is belangrijk om de resultaten van het onderzoek weer te geven, alvorens de conclusies worden getrokken. Allereerst stond de Bosnische Oorlog rond de val van Srebrenica in de schijnwerpers, in de korte periode na de val schreven alle kranten er meerdere keren per week en soms wel elke dag over. Daarnaast bestaat er een prominentere rol voor *The Guardian* dan voor de andere drie kranten. De artikelen in deze krant springen er om twee redenen uit. Ten eerste is er in deze krant meer geschreven over de specifieke casus van Srebrenica dan in de andere kranten. Zestien krantenartikelen met betrekking tot Srebrenica zijn onderzocht in *The Guardian*, tegenover negen in *The Times*, zeven in *Le Figaro* en vijf in *Le Monde*. Ten tweede betrof *The Guardian* ook een podium waar het publieke debat met veel tegengestelde opvattingen kon worden gevoerd.

Voordat verder wordt ingegaan op de onderling verschillen, zal kort stilgestaan worden bij de berichtgeving door de kranten over de implicaties voor de toekomst van vredesmissies na de val van Srebrenica. Pas nadat de Nederlandse militairen veilig waren teruggekeerd in Nederland en de luchtaanvallen op de Bosnische Serviërs al waren begonnen, stroomden steeds meer berichten binnen over de genocide die zich had afgespeeld. Wat waren de gevolgen van de val van Srebrenica voor de toekomst van de vredesmissies van de Verenigde Naties? Na deze mislukte vredesmissie van de Verenigde Naties speelde de discussie omtrent de houdbaarheid en wenselijkheid van dit soort missies dan ook op in de media. Dat krantenkoppen logen er in de zomer van 1995 niet om. *The Times* kopte een dag na de val: ‘Capture of Srebrenica strikes mortal blow to UN credibility’.⁴⁶ In het artikel werd het verlies van de enclave verwoord als een ‘deadly blow for the United Nations’.⁴⁷ De internationale vredesorganisatie werd sterk bekritiseerd: ‘Yesterday's attack on Srebrenica underlined the impotence of the UN in trying to contain the war when one or other of the warring parties is determined to carry out an aggressive act’.⁴⁸ Verderop in de krant werd de verovering van Srebrenica ‘a bitter humiliation for the United Nations’ genoemd.⁴⁹

⁴⁶ Michael Evans en Tom Rhodes, ‘Capture of Srebrenica strikes mortal blow to UN credibility’, *The Times*, 12 juli 1995.

⁴⁷ Evans en Rhodes, ‘Capture of Srebrenica’.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Jonathan Eyal, ‘Seizure of ‘safe area’ drags the West in deeper’, *The Times*, 12 juli 1995.

Journalist van *Le Figaro* Renaud Girard was ook fel in zijn oordeel over het verloop van de internationale missie. Onder de kop ‘le grand gâchis’ zette hij zijn kritiek op het mandaat van de missie in Srebrenica uiteen.⁵⁰ Hij verweet de zwakte van het mandaat waaronder de blauwhelmen moesten functioneren. De internationale gemeenschap had naar zijn inzien geen soldaten naar Bosnië moeten sturen zonder een duidelijk politiek en militair doel. Girard vergeleek de militairen van de Verenigde Naties met de non-gouvernementele organisatie Artsen zonder Grenzen. De blauwhelmen moesten aanwezig zijn om te kunnen vechten en niet om weerloos langs de kant te staan: ‘la vocation de l’armée n’est pas de concurrencer Médecins sans frontières’.⁵¹ Collega-journalist van Girard bij de krant uit Parijs, Patrick de Saint-Exupéry, was net zo kritisch als Girard op het functioneren van de internationale gemeenschap in het conflict. Hij keurde vooral de stroperigheid van de Rapid Reaction Force af. De RRF beloofde snel te handelen, maar deed niets om dat ook uit te voeren. Hij bood daarom een alternatieve naam aan: ‘la Force de retrait rapide’.⁵² Het enige gevolg zou volgens De Saint-Exupéry zijn dat de Verenigde Naties eerder de missie zouden afbreken en de blauwhelmen zouden terugtrekken uit Bosnië.⁵³ Een dag later, nadat de Bosnische Serviërs definitief Srebrenica in handen hadden, schreef hij in dezelfde krant dat de internationale gemeenschap haar geloofwaardigheid definitief had verloren. Alle besluitvormingsprocessen waren te laat op gang gekomen, maar, zo stelde hij, dat was men wel gewend van de Verenigde Naties: ‘Trop tard (...) comme à son habitude’.⁵⁴ Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt dat er in de dagen na de val van Srebrenica al direct openlijk werd getwijfeld aan de wenselijkheid van dit soort vredesmissies in conflictgebieden.

De berichtgeving in de Britse en Franse kranten week op twee manieren af van de vooraannames uit de inleiding. In de eerste plaats blijkt dat Srebrenica vooral in de zomer van 1995 een prominente rol in de berichtgeving speelt en dat de casus daarna naar de achtergrond verdwijnt. Zoals aannemelijk bij ieder groot onderwerp in de media was de frequentie in de berichtgeving direct na de val erg hoog. Dat wil zeggen dat in de maand juli, en in mindere mate augustus, de intensiteit aan krantenberichten het grootst was. Na de zomer was dit beeld anders. Srebrenica was langzaam naar de achtergrond verdwenen. De berichtgeving over de gebeurtenissen in de moslimenclave bleef zelfs schaars op de momenten dat het publieke debat weer oplaaide. Dit was bijvoorbeeld het geval bij het uitbrengen van het, uitgevoerd naar

⁵⁰ Renaud Girard, ‘Le grand gâchis’, *Le Figaro*, 11 juli 1995.

⁵¹ Girard, ‘Le grand gâchis’.

⁵² Patrick de Saint-Exupéry, ‘Bosnie: service minimum pour la FRR’, *Le Figaro*, 11 juli 1995.

⁵³ De Saint-Exupéry, ‘Bosnie: service minimum’.

⁵⁴ Patrick de Saint-Exupéry, ‘Bosnie: Srebrenica tombe aux mains de Serbes’, *Le Figaro*, 12 juli 1995.

aanleiding van de etnische zuiveringen in Srebrenica, VN-rapport door secretaris-generaal Kofi Annan eind 1999. De kranten namen kort de conclusies van het rapport, de Verenigde Naties treffen ook schuld en de Nederlanders waren hulpeloos tegen de Serviërs, over.⁵⁵ Diepgaandere commentaren ontbreken. Hetzelfde gold voor de berichtgeving over het uitbrengen van het NIOD-rapport en daaropvolgend de val van het Nederlands kabinet. In de berichtgeving werd kort de tweedelige schuld van de internationale gemeenschap en de Nederlandse staat en militairen herhaald en de val van het kabinet aangekondigd.⁵⁶ *The Guardian* vormde als enige een uitzondering door een extra artikel over de gebeurtenissen in Nederland te wijden. De Nederlandse historicus en journalist Ian Buruma schreef dat vooral Nederland de klappen heeft moeten opvangen, terwijl de schuld bij de hele internationale gemeenschap lag: ‘The Dutch took the rap for it but the massacre at Srebrenica is really the responsibility of all Europeans, including, in this instance, the British’.⁵⁷ Toch kan worden gesteld dat na de zomer van 1995 tot en met het voorjaar van 2002 de Franse en Britse berichtgeving zich vooral kenmerkte door stilte. De tweede manier waarop de kranten afweken van de berichtgeving in Nederland betrof het feit dat de hoofdaspecten uit de Nederlandse berichtgeving, de schuldvraag en het uitblijven van de NAVO-luchtsteun, niet de hoofdthema’s in de artikelen van de Franse en Britse kranten waren. Waar de schuldvraag en de rol van Dutchbat geen centrale rol innamen in de artikelen, werd de toon vooral bepaald door de onderlinge internationale relaties. De Brits-Franse relatie, met de focus op de RRF, nam een vooraanstaande plaats in. De analyse is daarom niet chronologisch gestructureerd, maar is ingericht op basis van enkele thema’s die de berichtgeving in de Franse en Britse kranten wel kenmerkten. Wat kunnen de buitenlandse artikelen ons vertellen?

Opvallend aan de Franse en Britse artikelen is de mate waarin nationale factoren in de berichtgeving doorschemeren. Antwoorden op vragen als de schuldvraag en het uitblijven van de luchtsteun en verklaringen van het verliezen van de enclave worden grotendeels medebepaald door nationale factoren als de binnenlandse politiek en nationaalhistorische vergelijkingen. Dit kwam op verschillende manieren aan het licht. Zo was er sprake in de vier buitenlandse kranten van nadruk op de binnenlandse politiek in de berichtgeving over de Srebrenica. Daarnaast werden vergelijkingen gemaakt met gebeurtenissen uit het verleden

⁵⁵ Michael Binyon, ‘UN blames itself for massacre’, *The Times*, 17 november 1999; Afsane Bassir Pour, ‘Le mea maxime culpa de Kofi Annan pour le massacre de Srebrenica’, *Le Monde*, 17 november 1999; Martin Woollacott, ‘Yeltsin walks. The senate balks. It’s not one world’, *The Guardian*, 19 november 1999.

⁵⁶ Alain Franco, ‘Srebrenica: une commission d’historiens exonère les Pays-Bas’, *Le Figaro*, 12 april 2002; Richard Beeston, ‘Dutch cabinet resigns over massacre report’, *The Times*, 17 april 2002; Jean Pierre Stroobants, ‘Aux Pays-Bas, le gouvernement de Wim Kok démissionne’, *Le Monde*, 18 april 2002.

⁵⁷ Ian Buruma, ‘If we must go to war, let’s not go Dutch’, *The Guardian*, 23 april 2002.

waarbij door een nationale bril naar de val van Srebrenica werd gekeken. Deze accentuering op de binnenlandse politiek en op het nationale perspectief met het verleden vormt een rode draad door de analyse.

Binnenlandse politiek

In de berichtgeving in de Franse en Britse kranten speelt, wanneer over de heftige gebeurtenissen rond Srebrenica werd gesproken, de binnenlandse politiek een belangrijke rol. Eén van de gevolgen van de dramatische jaren tijdens de Bosnische Oorlog was het grote aantal vluchtelingen dat vanuit voormalig Joegoslavië naar West-Europa vluchtte. Zo werd in de Britse media het mislukken van de ‘safe areas’ door internationale gemeenschap met deze vluchtelingenstroom verbonden. De nadruk werd in berichten hierover gelegd op het verantwoordelijkheidsgevoel van een land als Groot-Brittannië ten tijde van zo’n internationale crisis en welke houding het land op dat moment zou moeten aannemen. In *The Guardian* werd een podium gegeven aan de toenmalige directeurs van Amnesty International die een oproep deden om meer vluchtelingen op te vangen. Ze stelden dat het beleid van de ‘safe-areas’ heeft gefaald en dat het daarom tijd is voor nieuwe oplossingen. Onder het motto van ‘burden-sharing’ voegden ze er aan toe dat ‘the international community must now act quickly to develop an alternative policy – based on the principle of burden-sharing – that recognises the protection needs of those fleeing or trapped in Bosnia’.⁵⁸ Op deze manier werd door Amnesty International geprobeerd om het binnenlandse politieke beleid via de littekens van het tekortschieten in de ‘safe areas’ als Srebrenica te beïnvloeden.

Een ander voorbeeld van de accentuering op de binnenlandse politiek door de Britse media betreft de accentuering op het beleid rond de ‘safe-area’ in Goražde waar Britse blauwhelmen gestationeerd waren. Vanwege de Britse aanwezigheid daar ging er veel aandacht uit naar deze enclave.⁵⁹ Na de val van Srebrenica stond deze ‘safe area’ ook erg onder druk. De internationale gemeenschap wilde een ramp zoals in Srebrenica voorkomen in de nog grotere enclave van Goražde. De NAVO dreigde daarom met luchtaanvallen op de Bosnische Serviërs. De internationale gemeenschap ‘wants to avoid repeating the mistakes of Srebrenica on July 11, when close air support was too little and too late to stop the Serb attack’.⁶⁰ Goražde zou

⁵⁸ David Bull en Nick Hardwick, ‘A truly safe haven for Bosnians’, *The Guardian*, 5 augustus 1995.

⁵⁹ Ian Traynor, Julian Borger en John Palmer, ‘All safe havens under attack’, *The Guardian*, 20 juli 1995; Ian Black, ‘Grim moment of truth descends’, *The Guardian*, 21 juli 1995; Martin Woollacott, ‘Terror is still their master’, *The Guardian*, 22 juli 1995; Ian Black, ‘NATO hones air strike strategy’, *The Guardian*, 26 juli 1995; Michael Evans, ‘Nato ‘war option’ to save Gorazde’, *The Times*, 20 juli 1995.

⁶⁰ Ian Black, ‘NATO hones air strike strategy’, *The Guardian*, 26 juli 1995.

uiteindelijk uit de handen blijven van de Bosnische Serviërs, terwijl de luchtaanvallen van de NAVO pas eind augustus werd ingezet.

In Frankrijk kwam de aandacht voor de binnenlandse politiek vooral tot uiting in de berichtgeving over president Chirac. In beide Franse kranten stond hij vaak centraal op het moment dat de Bosnische Oorlog werd besproken. Dit had te maken met de visie van de president over het uit te voeren beleid na de val van Srebrenica. Chirac was een groot voorstander van een herovering van de enclave in Srebrenica op de Bosnische Serviërs. Hij stond echter nagenoeg alleen in deze overtuiging. Met name de Britten waren tegen zo'n militaire reactie en stelden zich een stuk voorzichtiger op. In zowel *Le Monde* als *Le Figaro* ging veel aandacht uit naar het initiatief van Chirac.⁶¹ *Le Monde* benadrukte het feit dat de president geïsoleerd stond: 'La France était seule'.⁶² Deze aandacht valt te verklaren door de hoge mate waarin Frankrijk betrokken was bij de internationale vredesmissie in Bosnië en de belangrijke stem die het had binnen de Verenigde Naties over het beleid. Verderop zal worden uitgewerkt wat voor invloed dit had op de Brits-Franse relatie.

Historische analogie: het gebruik van 'München'

Voorstanders van een militaire reactie na de val van Srebrenica maakten in hun betoog gebruik van historische analogieën om hun argumenten kracht bij te zetten en zodoende de internationale politiek te overtuigen van hun gelijk. De meest gebruikte vergelijking met een gebeurtenis uit het verleden, en wellicht wel de meest gebruikte sinds de Tweede Wereldoorlog, was de vergelijking met de Conferentie van München van september 1938. Volgens onderzoeker Arthur ten Cate gebruikten 'vele politici, diplomaten, journalisten en opiniemakers de vruchteloze vredespoging uit 1938 in de jaren na de Tweede Wereldoorlog vaak als waarschuwing tegen het niet opstaan tegen geweld, of tegen bij voorbaat zinloze pogingen om dictators (...) te pacificeren'.⁶³ Destijds was de *appeasement*-politiek mislukt. De Fransen en de Britten dachten de vrede te hebben gered door Hitler het Sudetenland van Tsjechoslowakije te laten inlijven zodat de Duitse annexatiehonger zou zijn gestild. Niets bleek minder waar te zijn. In de Bosnische Oorlog waren velen van mening dat er ook in Bosnië sprake was van een agressor (in dit geval Servië) die via verovering hunkerde naar uitbreiding van hun grondgebied,

⁶¹ Anoniem, 'Bosnie: la France seule face à ses alliés', *Le Figaro*, 13 juli 1995; Patrick de Saint-Exupéry, 'Bosnie: nettoyage ethnique à grande échelle', *Le Figaro*, 14 juli 1995; Michel Schifres, 'Bosnie: l'ultime appel de Jacques Chirac', *Le Figaro*, 15 juli 1995; Afsane Bassir Pour en Claire Trean, 'Paris est isolé dans son refus du fait accompli', *Le Monde*, 13 juli 1995.

⁶² Anoniem, 'Jacques Chirac exhorte les démocraties à défendre militairement Gorazde et Sarajevo; Un refus entraînerait le départ des casques bleus de Bosnie', *Le Monde*, 15 juli 1995.

⁶³ Ten Cate, *Sterven voor Bosnië?*, 203.

terwijl de internationale gemeenschap langs de zijlijn passief de agressie gadesloeg en niet ingreep. Volgens dit gedachtegoed zouden de Bosniakken hetzelfde lot toebedeeld hebben gekregen als dat van de Tsjecho-Slovaken eind jaren dertig.⁶⁴

In de zomer van 1995 werd hier herhaaldelijk in de kranten aan gerefereerd. Journalist Jonathan Steele schreef in *The Guardian* in augustus van dat jaar dat het gebruik van historische analogieën riskant kan zijn en dat ‘the cry "No more Munichs" has been used to justify many a subsequent act of war’.⁶⁵ Een maand eerder was het gevaar van een ‘nieuw München’ reeds uitgesproken. De analogie werd op 14 juli 1995 gebruikt door de Franse president Jacques Chirac in zijn toespraak op de nationale feestdag. Hij vond dat ‘la situation actuelle ressemblait (...) aux entretiens de Chamberlain [de Britse premier] avec Daladier [de Franse premier] qui ont abouti à l'abdication de Munich devant Hitler en 1938’.⁶⁶ Met deze vergelijking probeerde hij collega's aan zijn kant te krijgen. Het staatshoofd was immers tegenstander van een terugtrekking van de blauwhelmen en voorstander van een directe herovering van de enclave na de verovering door de Bosnische Serviërs en hoopte daar de steun, met name van de Britten en de Amerikanen, voor de krijgen.⁶⁷ Drie dagen later juichten de filosofen en politiek commentatoren Alain Finkielkraut en Bernard-Henri Lévy in *Le Monde* de aangehaalde vergelijking van hun president toe. In hun ogen had een politicus, weliswaar pas na de ‘apothose noire’ van Srebrenica, eindelijk het beestje bij zijn naam genoemd en het gevaar erkend.⁶⁸

In de Britse media kwam de analogie met de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog ook voorbij. Hoogleraar Mary Kaldor haalde in een ingezonden brief in *The Guardian* ook de vergelijking met ‘München’ aan. Ze drong er bij de internationale gemeenschap op aan te stoppen met ‘its policy of *appeasement* and retreat and embark on a firm and robust line of action in order to protect the population’.⁶⁹ De internationale gemeenschap wordt door Kaldor, in iets minder felle bewoordingen dan Chirac weliswaar, een *appeasement*-houding verweten. De regering in Londen was echter niet onder de indruk van de binnen- en buitenlandse retoriek. *The Times* gaf uitgebreid aandacht aan de weloverwogen en kalme reactie van de minister van Defensie Michael Portillo die het belang van ‘*peacekeeping*’ en een politieke oplossing benadrukte.⁷⁰ De Britse premier John Major sloot zich daarbij aan

⁶⁴ Ibidem, 205-211.

⁶⁵ Jonathan Steele, ‘Commentary: the seaside deal with a whiff of Yalta’, *The Guardian*, 16 augustus 1995.

⁶⁶ Anoniem, ‘Jacques Chirac exhorte les démocraties’.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Alain Finkielkraut en Bernard-Henri Lévy, ‘Les trois options du président Chirac’, *Le Monde*, 18 juli 1995.

⁶⁹ Mary Kaldor, ‘Letter: Sharing the shame and the blame for Bosnia’, *The Guardian*, 14 juli 1995.

⁷⁰ Eve-Ann Prentice, en Jill Sherman, ‘Second safe area under Serb attack’, *The Times*, 15 juli 1995.

door te stellen dat UNPROFOR zich moest focussen op ‘a peacekeeping and humanitarian role without imposing unacceptable risks on its personnel’.⁷¹ De minister van Buitenlandse Zaken Malcolm Rifkind reageerde feller dan zijn kabinetsgenoten. *The Guardian* schreef: ‘[Rifkind] rejected President Jacques Chirac's accusations of Munich-style appeasement in Bosnia and told Paris to come up with concrete proposals to protect Muslim enclaves’.⁷² Het was duidelijk dat de vergelijking met de politiek tijdens de Conferentie van München in 1938 gevoelig lag.

Een andere historische vergelijking die in de kranten kort voorbijkwam betrof ook een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog. In *The Guardian* besprak Ed Vulliamy de politieke verdeeldheid binnen de Labour Party. In het artikel onderstreept hij de nostalgie die er voor de Tweede Wereldoorlog bestond bij de Britse politici. Hij stelde dat bij sommige politici houdingen tegen Kroaten en Serviërs uit de oorlog zoals ‘animosity towards Croatia’ en ‘affection for our war-time ally Belgrade’ nog steeds bestonden.⁷³

Historische analogieën werden dus door politieke spelers gebruikt om hun standpunten kracht bij te zetten en andere proberen te overtuigen van hun gelijk, zoals Chirac poogde te doen bij zijn Britse en Amerikaanse bondgenoten.

Onderlinge verschillen: de Brits-Franse relatie onder druk

Naast de aandacht voor de binnenlandse politiek en de historische analogie vallen ook de politieke verschillen bekeken vanuit de links-rechts dimensie tussen de Franse en Britse kranten in de berichtgeving op. Dit kan goed worden geïllustreerd met voorbeelden uit artikelen kort na de val van Srebrenica toen de vraag omtrent een eventuele herovering van de enclave in media centraal stond. Deze kwestie zette de Brits-Franse relaties op scherp.

In alle vier de kranten wordt aandacht besteed aan de onderlinge verhouding tussen Frankrijk en Groot-Brittannië. Zo wordt deze verhouding al direct na de val van Srebrenica op scherp gesteld wanneer het gaat om de eerdergenoemde vraag of de internationale gemeenschap de enclave terug moet veroveren op de Bosnische Serviërs. Parijs was voor, Londen was tegen. Over deze moeilijke relatie tussen de Fransen en de Britten is destijds regelmatig geschreven in de media. Zo werd er in *Le Monde* en *Le Figaro* vooral kritiek geleverd op de Britten. *Le Figaro* benadrukte dat zonder de steun van de Britten, die militair geweld uitsloten, Frankrijk

⁷¹ Prentice en Sherman, ‘Second safe area under Serb attack’.

⁷² Ian Black, ‘Rifkind patches up rift with France’, *The Guardian*, 17 juli 1995.

⁷³ Ed Vulliamy, ‘For whom does the bell toll now?’, *The Guardian*, 15 juli 1995.

geïsoleerd stond binnen de internationale gemeenschap.⁷⁴ Volgens hun oorlogscorrespondent en buitenlandjournalist Patrick de Saint-Exupéry lag het probleem daarom ook op internationaal niveau: ‘a court d’alibis, la communauté internationale laisse aujourd’hui percer son désarroi’.⁷⁵ De onderlinge verdeeldheid tussen Parijs en Londen bracht de machteloosheid van de internationale gemeenschap aan het licht. In *Le Monde* werd naar aanleiding van het uitblijven van de steun van de Rapid Reaction Force de achteruitgang van de onderlinge relatie als volgt verwoord: ‘la belle alliance franco-britannique qui avait présidé à la création de la Force de réaction rapide se fissure’.⁷⁶ Volgens de auteurs van dit artikel bestond het verschil tussen de twee landen uit het wel of niet militair willen ingrijpen. ‘Il apparaît de plus en plus clairement que cette Force [de RRF] (...) est conçue à Londres avant tout comme un appui à un éventuel retrait des casques bleus plutôt que comme l’élément militaire devant restaurer la crédibilité de la Forpronu (...) comme on l’envisage à Paris.’⁷⁷ Ze beschuldigden de Britten ervan dat de RRF voor hen eerder een ondersteuning is voor het terugtrekken van de troepen dan een militaire ondersteuning voor de blauwhelmen in Bosnië.

De Britse kranten stelden zich op hun beurt kritischer op tegenover beide kampen. Ze verschilden onderling meer dan hun Franse collega’s als het ging om het politieke beleid van de beide landen. Waar de Fransen eensgezind uitsluitend de Britten besluiteloosheid verweten, verschilden *The Times* en *The Guardian* meer in hun berichtgeving. In *The Times* was vooral tegenstand tegen de oproep van Chirac te horen en werd de positieve houding van de Britse regering kritiek bespaard. Dit was wel anders in *The Guardian*. Zo werd er de dag na de machtsovername van de Serviërs direct een artikel gewijd aan wat de beste strategie voor Engeland en de VN op dat moment zou zijn.⁷⁸ Hierin werd nog gepleit voor gematigd optreden in Bosnië, terwijl terugtrekking van de troepen als ongewenst werd gezien. De Verenigde Naties zou eerst te rade moeten gaan wat nog verdedigbaar is en daarop inzetten. De volgende dag volgde echter veel kritiek op dit pleidooi voor een gematigde houding. Docent in recht John Strawson vroeg zich af hoe er gepleit kan worden voor zo’n gematigd optreden terwijl er tegelijkertijd etnische zuiveringen voor de ogen van de VN-militairen plaatsvonden.⁷⁹ Historicus Adrian Hastings ging zelfs een stapje verder en sloot zich aan bij de wil van Chirac

⁷⁴ Anoniem, ‘Bosnie : la France seule face à ses alliés’, *Le Figaro*, 13 juli 1995; Patrick de Saint-Exupéry, ‘Bosnie : nettoyage ethnique à grande échelle’, *Le Figaro*, 14 juli 1995; Michel Schifres, ‘Bosnie : l’ultime appel de Jacques Chirac’, *Le Figaro*, 15 juli 1995.

⁷⁵ Patrick de Saint-Exupéry, ‘Bosnie : nettoyage ethnique à grande échelle’, *Le Figaro*, 14 juli 1995.

⁷⁶ Bassir Pour en Trean, ‘Paris est isolé dans son refus du fait accompli’.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Anoniem, ‘Defending the defensible; a new, modest and rethoric-free UN strategy’, *The Guardian*, 13 juli 1995.

⁷⁹ John Strawson, ‘Sharing the shame and the blame for Bosnia’, *The Guardian*, 14 juli 1995.

door in een opiniestuk te stellen dat de enige en juiste oplossing zou zijn om Srebrenica te heroveren. Hij verweet Londen dat zij de politieke wil miste om tot actie over te gaan: ‘The bottom line of policy has always been that no military action, other than a symbolic sort, should ever be taken against the aggressor’.⁸⁰ Uit dit voorbeeld blijkt dat *The Times* en *The Guardian* onderling meer verschilden dan *Le Figaro* en *Le Monde* in Parijs. Gezien de diversiteit aan opvattingen en overtuigingen die naar voren komen in artikelen van *The Guardian* is dit niet geheel verbazingwekkend.

Het blijkt dus er duidelijke verschillen bestonden tussen de vier kranten onderling en dat de berichtgeving getypeerd werd door een dominant nationaal perspectief. Binnen dit denkbeeld speelde de binnenlandse politiek een belangrijke rol, werd er regelmatig en op een strategische manier gebruik gemaakt van historische vergelijkingen en kwamen onderlinge verschillen aan het licht door een onder druk staande Brits-Franse relatie.

⁸⁰ Adrian Hastings, ‘Mujo and Sabra’s words reveal our failure in Bosnia’, *The Guardian*, 15 juli 1995.

Conclusies

Uit de Franse en Britse media blijkt dat de val van Srebrenica veel teweeg heeft gebracht binnen zowel de internationale gemeenschap als binnen de nationale publieke opinie van de twee landen. In Nederland zijn de schuldvraag en het uitblijven van de luchtsteun in de jaren na de val altijd een heet hangijzer gebleven in het publieke debat. In Frankrijk en Groot-Brittannië is dit slechts beperkt gebleven tot de zomer van 1995 waarna de intensiteit van de berichtgeving over de Bosnische tragedie in de jaren daarna flink afnam. Uit het onderzoek blijkt dat de berichtgeving na de val van Srebrenica in de Franse en Britse kranten gekenmerkt werd door een aantal factoren. Allereerst werden de artikelen medegevormd door de binnenlandse politieke situatie in beide landen. In Frankrijk vormde het beleid van president Chirac het middelpunt, terwijl in Groot-Brittannië de binnenlandse gevolgen, zoals de vluchtelingopvang en de eigen manschappen in Gorazde, centraal stonden. Daarnaast werd het publieke debat in de kranten gekleurd door het gebruik van historische analogieën, met de vergelijking van ‘München’ en de Tweede Wereldoorlog in het bijzonder. Niet in de laatste plaats vanwege het gebruik ervan door Chirac. Tot slot werd de berichtgeving medebepaald door de ontstane controverse tussen Frankrijk en Groot-Brittannië na de val. Deze kenmerken lieten ook de verschillen tussen *Le Monde*, *Le Figaro*, *The Times* en *The Guardian* zien, evenals de verschillen tussen de politiek links en de politiek rechts georiënteerde kranten. De artikelen zijn voor het merendeel feitelijk geschreven. Toch vormde een aantal artikelen in *Le Monde* en bovenal in *The Guardian* een uitzondering. In deze krantenartikelen bleek meer sprake te zijn voor verschillende opvattingen, waarin duidelijker een mening uit te destilleren viel dan in *Le Figaro* en *The Times*.

Concluderend kan worden gesteld dat de Franse en Britse berichtgeving over Srebrenica net als de Nederlandse berichtgeving sterk getypeerd werd door een nadruk op het handelen van het eigen land. Deze overeenkomst komt daarentegen op andere manieren tot uiting. Waar in de Nederlandse media en onderzoeken vooral de eigen rol in het middelpunt stond, loste Srebrenica in de Franse en Britse kranten meer op in het grotere internationale politieke spel. De belangrijkste spelers waren Frankrijk en Groot-Brittannië zelf. De meer een meer onder druk staande Brits-Franse relatie bestempelde de inhoud van de kranten. De essentie van de manier waarop de kranten de val van Srebrenica hebben weergegeven komt in deze verdeeldheid boven water.

De nasleep van de val van Srebrenica, binnen een context van diepgewortelde relaties tussen landen en bekeken vanuit de media, kan ons dus veel vertellen over de verschillende

manieren hoe landen met mislukte internationale vredesmissies omgaan. Het kijken door een sterk nationale bril laat zien dat voor elke internationale speler een conflict een andere betekenis en andere gevolgen kan hebben. Een bestaand beeld kan op deze manier worden opengebrouwen en genuanceerd worden met behulp van andere perspectieven. Het is daarom aan te bevelen om onderzoek te doen naar de internationale berichtgeving rond internationale conflicten om zo een beter inzicht te kunnen krijgen in de leidende opinies binnen een land. Denk hierbij aan conflicten zoals die in Syrië, Mali of Oekraïne waar veel verschillende staten bij betrokken zijn. De verschillen en overeenkomsten die dan aan het licht komen, kunnen mede verklaren waarom een actor handelde zoals hij of zij deed. Kortom, het is van belang om onderzoek te blijven doen naar mediaberichtgeving rond vredesmissies in vergelijkend perspectief. Hier valt duidelijk nog veel winst te behalen. Zodat zelfs jaren later, zoals ruim twintig jaar na de val van Srebrenica, er nieuwe inzichten kunnen worden opgedaan.

Literatuurlijst

Bronnen:

The Guardian

- Anoniem, 'Defending the defensible; a new, modest and rethoric-free UN strategy', *The Guardian*, 13 juli 1995.
- Black, Ian, 'Grim moment of truth descends', *The Guardian*, 21 juli 1995.
- Black, Ian, 'NATO hones air strike strategy', *The Guardian*, 26 juli 1995.
- Black, Ian, 'Rifkind patches up rift with France', *The Guardian*, 17 juli 1995.
- Black, Ian, 'UN insists that it still has a role', *The Guardian*, 13 juli 1995.
- Black, Ian en Michael White, 'Allies split over pull-out', *The Guardian*, 13 juli 1995.
- Bull, David en Nick Hardwick, 'A truly safe haven for Bosnians', *The Guardian*, 5 augustus 1995.
- Buruma, Ian, 'If we must go to war, let's not go Dutch', *The Guardian*, 23 april 2002.
- Hastings, Adrian, 'Mujo and Sabra's words reveal our failure in Bosnia', *The Guardian*, 15 juli 1995.
- Kaldor, Mary, 'Letter: Sharing the shame and the blame for Bosnia', *The Guardian*, 14 juli 1995.
- Steele, Jonathan, 'Commentary: the seaside deal with a whiff of Yalta', *The Guardian*, 16 augustus 1995.
- Strawson, John, 'Letter: Sharing the shame and the blame for Bosnia', *The Guardian*, 14 juli 1995.
- Traynor, Ian, Julian Borger en John Palmer, 'All safe havens under attack', *The Guardian*, 20 juli 1995.
- Vulliamy, Ed, 'For whom does the bell toll now?', *The Guardian*, 15 juli 1995.
- Woollacott, Martin, 'Terror is still them master', *The Guardian*, 22 juli 1995.
- Woollacott, Martin, 'Yeltsin walks. The senate balks. It's not one world', *The Guardian*, 19 november 1999.

The Times

- Beeston, Richard, 'Dutch cabinet resigns over massacre report', *The Times*, 17 april 2002.
- Binyon, Michael, 'Rifkind faces EU clash over call for caution', *The Times*, 17 juli 1995.

- Binyon, Michael, 'UN blames itself for massacre', *The Times*, 17 november 1999.
- Evans, Michael, 'Nato 'war option' to save Gorazde', *The Times*, 20 juli 1995.
- Evans, Michael, "'Robust' UN remains empty promise", *The Times*, 13 juli 1995.
- Evans, Michael en Tom Rhodes, 'Capture of Srebrenica strikes mortal blow to UN credibility', *The Times*, 12 juli 1995.
- Eyal, Jonathan, 'Seizure of 'safe area' drags the West in deeper', *The Times*, 12 juli 1995.
- Prentice, Eve-Ann en Adam Sage, 'Britain dismisses French call for military response', *The Times*, 13 juli 1995.
- Prentice, Eve-Ann en Jill Sherman, 'Second safe area under Serb attack', *The Times*, 15 juli 1995.

Le Monde

- Anoniem, 'Jacques Chirac exhorte les democraties a defendre militairement Gorazde et Sarajevo; Un refus entrainerait le depart des casques bleus de Bosnie', *Le Monde*, 15 juli 1995.
- Bassir Pour, Afsane, 'Le mea maxime culpa de Kofi Annan pour le massacre de Srebrenica', *Le Monde*, 17 november 1999.
- Bassir Pour, Afsane en Claire Trean, 'Paris est isolé dans son refus du fait accompli', *Le Monde*, 13 juli 1995
- Finkielkraut, Alain en Bernard-Henri Lévy, 'Les trois options du president Chirac', *Le Monde*, 18 juli 1995.
- Stroobants, Jean Pierre, 'Aux Pays-Bas, le gouvernement de Wim Kok démissionne', *Le Monde*, 18 april 2002.

Le Figaro

- Anoniem, 'Bosnie: la France seule face à ses alliés', *Le Figaro*, 13 juli 1995.
- Franco, Alain, 'Srebrenica: une commission d'historiens exonère les Pays-Bas', *Le Figaro*, 12 april 2002.
- Girard, Renaud, 'Le grand gâchis', *Le Figaro*, 11 juli 1995.
- Saint-Exupéry, Patrick de, 'Bosnie: nettoyage ethnique à grande échelle', *Le Figaro*, 14 juli 1995.

- Saint-Exupéry, Patrick de, 'Bosnie: service minimum pour la FRR', *Le Figaro*, 11 juli 1995.
- Saint-Exupéry, Patrick de, 'Bosnie: Srebrenica tombe aux mains de Serbes', *Le Figaro*, 12 juli 1995.
- Schifres, Michel, 'Bosnie: l'ultime appel de Jacques Chirac', *Le Figaro*, 15 juli 1995.

Overig

- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *Trail Judgement Summary for Ratko Mladic*, IT-09-92-T, Den Haag, 22 november 2017.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *Trail Judgement Summary for Radovan Karadzic*, IT-95-5/18-T, Den Haag, 24 maart 2016.

Literatuur:

- Badsey, Stephen, 'The media and UN "peacekeeping" since the Gulf War', *Conflict Studies* 17 (1997) 1.
- Bucher, Jessica e.a., 'Domestic politics, news media and humanitarian intervention: why France and Germany diverged over Libya', *European Security* 22 (2013) 4, 524-539.
- Cate, Arthur ten, *Sterven voor Bosnië? Een historische analyse van het interventiedebat in Nederland 1992-1995* (Amsterdam 2007).
- Gow, James, *Triumph of the Lack of Will. International Diplomacy and the Yugoslav War* (New York 1997).
- Hammond, Philip, *Framing post-Cold War conflicts* (Manchester / New York 2007).
- Kuhn, Raymond, *The Media in France* (Londen 1995).
- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), *Srebrenica. Een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002).
- Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), *De val van Srebrenica. Luchtsteun en voorkennis in nieuw perspectief* (Amsterdam 2016).
- Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica, *Missie zonder vrede* (Den Haag 2003).
- Robinson, Bridget, 'Putting Bosnia in its Place: Critical Geopolitics and the Representation of Bosnia in the British Print Media', *Geopolitics* 9 (2004) 2, 378-401.

- Ruigrok, Nel, Jan de Ridder en Otto Scholten, 'News Coverage of the Bosnian War in Dutch Newspapers: Impact and Implications', in: Philip Seib (red.) *Media and Conflict in the Twenty-First Century* (New York 2005) 157-83.
- Ruigrok, Nel, 'Journalism of attachment and objectivity: Dutch journalists and the Bosnian War', *Media, War & Conflict* 1 (2008) 3, 293-313.
- Scholten, Otto, Nel Ruigrok en Pieter Heerma, 'Good guys, bad guys', in: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (red.) *Srebrenica. Een 'veilig' gebied* (Amsterdam 2002).
- Scholten, Otto, Nel Ruigrok en Pieter Heerma, 'In Sarajevo wordt geschoten, in Genève wordt gepraat', in: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (red.) *Srebrenica. Een 'veilig' gebied* (Amsterdam 2002).
- Silber, Laura en Allan Little, *The Death of Yugoslavia* (Londen 1995).
- Thompson, Mark, *Forging War: The media in Serbia, Croatia, Bosnia and Hercegovina* (Luton 1999).
- Westerman, Frank, *De slag om Srebrenica: de aanloop, de val, de naschok* (Amsterdam 2015).
- Wieten, Jan, 'Srebrenica en de journalistiek', in: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (red.) *Srebrenica. Een 'veilig' gebied* (Amsterdam 2002).
- Zwaan, Ton en Graaf, Bob de, *Genocide en de crisis van Joegoslavië 1985-2005* (Amsterdam/Antwerpen 2005).